

STILISTINĖS SOVIETMEČIO ARCHITEKTŪROS VERTINIMO PRIELAIDOS

Vaidas Petrulis

KTU Architektūros ir statybos institutas

Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas, Lietuva. El. paštas vaidas_petrulis@yahoo.com

Įteikta 2006-05-18

Santrauka. Apžvelgiama Lietuvos XX a. antrosios pusės (sovietmečio) architektūros raida per stilstikos ir architektūros idėjų istorijos prizmę, taip siekiant įvardyti šio laikotarpio architektūrinės vertės prielaidas. Prieš nagrinėjant stilistinius aspektus, atkreipiamas dėmesys į tai, kad sovietmečio architektūros vertinimas neturėtų būti siejamas su laikotarpio politiniais vertinimais, ir į tai kad XX a. architektūros tapimas paveldo objektu ir integravimas į šiuolaikinį miestą yra svarbi, bet problemiška šiuolaikinės miestų raidos dalis. Remiamasi prielaida, kad sovietmečio laikotarpio architektūros raidoje galima išskirti tris pagrindinius požiūrio į architektūrą būdus: socialistinis realizmas, industrinis sovietmečio modernizmas ir įvairialypės XX a. antrosios pusės stilistinių-estetinių paieškų apraiškos. Laikomasi prielaidos, kad kiekvienas iš šių požiūrių bei stilistinės šiuos požiūrius įgyvendinančios priemonės turėtų būti išsaugotos kaip autentiškas Lietuvos XX a. architektūros raidos kelias.

Prasminiai žodžiai: sovietmečio architektūra, architektūros istorija, paveldas, socialistinis realizmas, industrinis sovietmečio modernizmas, vėlyvasis modernizmas.

1. Įvadas

Sunku apskaičiuoti nykstančių vertingiausių Lietuvos XX a. antrosios pusės pastatų procentą, tačiau akivaizdu, kad šis skaičius turi tendenciją sparčiai didėti. Be abejonės, vykstančius procesus galima palikti natūraliai eigai ir tiesiog viską prarasti. Tačiau ar tai yra išeitis, ar tai atspindi realų visuomenės sąmoningumo lygį? Ar Lietuvoje neteikiama reikšmės šiuolaikinės Europos kultūros paveldo strategijai, pagal kurią laikomasi nuomonės, kad „viena iš svarbiausių Europos kultūros paveldo verčių yra įvairovė“ [1, p. 8]? Tai daugia-reikšmiai, sudėtingi architektūros ir kultūros, praeities ir dabarties santykio klausimai, kurie yra aktuali pastarųjų metų miestų raidos dalis. Straipsnyje bandoma pažvelgti į vieną šios problemos aspektą – remiantis stilistinės minties (estetinio požiūrio į architektūrą) raida, siekiama konkrečiai įvardyti, kiek ir kodėl šio periodo architektūra gali būti vertinga kaip architektūros istorijos dalis.

Suformuluota išankstinė prielaida, kad *sovietmečio architektūra turi būti vertinama kaip nuoseklios Lietuvos XX a. architektūros istorijos dalis, atmetant negatyvias politines sovietmečio implikacijas taip, kaip nebesureikšminame Lietuvos XIX a. politinės padėties, vertindami šio laikotarpio architektūrinį pa-*

veldą. Atsižvelgiant į tai, kad požiūriai į paveldą neišvengiamai kinta, yra nuolatinių diskusijų objektas ir priklauso nuo to, „kodėl tam tikra paveldo interpretacija yra populiarinama, kieno interesai dominuoja arba slopinami ir kokioje aplinkoje paveldas suvokiamas bei diskutuojamas“ [2, p. 18], į diskusijas apie semantines sovietmečio architektūros reikšmes plačiau nesigilinsime. Visgi, prieš įvardijant galimas stilistines vertes, derėtų atkreipti dėmesį į keletą svarbiausių šio laikotarpio paveldo vertinimą ir išlikimą lemiančių veiksnių: a) politinį-semantinį aspektą; b) XX a. antrosios pusės architektūros, kaip kultūros paveldo objekto, vertinimo sąlygotumą; c) praktinės integracijos į šiuolaikinio miesto struktūras problemas.

2. Sovietmečio architektūros įpaveldinimo problematika

Vertinant sovietmečio architektūrinį palikimą itin svarbios diskusijos dėl kultūrinės objektų reikšmės: pripažinimo–nepripažinimo, savumo–svetimumo, kitimo–nekintamumo ir pan. Reikšminio aspekto akcentavimas leidžia daryti prielaidą, kad dauguma šio laikotarpio architektūros vertinimo problemų yra

daugiau susijusios su semantinio architektūros kodo dviprasmiškumu, nei su meninės vertės klausimais. Todėl, siekiant objektyvesnio architektūros vertinimo, labai svarbu pabrėžti požiūrį, kad metropolijos įtaka nėra tiesmuka, vienprasmė, vienspalvė. Negalima neatsižvelgti į šiuolaikiniuose pokolonializmo tyrimuose išryškėjusį metropolijos ir provincijos santykio daugialypumą: viena vertus, „kolonizuotos grupės griaua dominuojančias kultūras ne tik atviros opozicijos keliu, bet ir vietinio kolonijinių struktūrų apgyvendinimo erozija“, kita vertus, neužmirština ir „revizionistinė imperijos nostalgija, kuri apbrėžia kolonizuotuosius kaip visuomet angažuotus veiksmams prieš „centrą“ [3, p. 14]. Toks išpėjantis, o kartu ir išlaisvinantis požiūris daugiasluoksniškumas svarbus ir politizuotos sovietmečio architektūros raidos atžvilgiu, kas reiškia, kad negalime laikotarpio tiesmukai sutaptinti su „svetimo“ konotacijomis. Panašaus pobūdžio įtampos laukas reiškiasi svarstant architektūros identiteto problemas per globalizacijos ir regioninio savitumo prizmę. Tad, svarstant Lietuvos XX a. antrosios pusės architektūros savumo–svetimumo klausimą, būtina suvokti, kad tai kur kas universalesnė XX a. architektūros problema nei posovietinio bloko realijos.

Būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad XX a. antrosios pusės architektūros įpaveldinimas sietinas ne vien su ideologiniais sovietmečio kontekstais, bet ir su bendresnio pobūdžio veiksniais, kai susiduriama su psichologine XX a. architektūros vertinimo problema: „<...> visuomenė šiuose ne taip seniai pastatytuose pastatuose dažnai neįžvelgia specifinės estetinės vertės. Dėl to, kad šis statybų laikotarpis dar gyvas daugelio žmonių prisiminimuose, jie nejaučia jiems sentimentų, kad norėtų juos išsaugoti“ [4, p. 8]. Akademinuose svarstymuose taip pat pripažįstama, kad istorinės ir šiuolaikinės architektūros saugojimo kriterijai nėra tapatūs [5]. Šie pastebėjimai byloja, kad sovietmečio paveldas neturėtų būti siejamas išskirtinai su posovietine problematika, bet vertinamas, atsižvelgiant į bendrąsias šiuolaikinės architektūros vertinimo ir išsaugojimo tendencijas¹.

Net jei laikysimės prielaidos, kad sovietmečio statiniai traktuotini kaip Lietuvos architektūros istorijos fragmentas, tenka atsižvelgti dar į vieną aktualų klausimą – ar gali sovietmečiu sukurta architektūra bei funkciniai tipai tapti gyva šiuolaikinių miestų dalimi? Šio,

naujosios paveldosaugos terminais tariant, „disonuojančio paveldo“ [2] įtraukimas į šiuolaikinio miesto gyvenimą – itin sudėtinga problema. Tačiau, šalia klausimo sprendime dominuojančių ekonominių miesto raidos aspektų, būtina atkreipti dėmesį ir į faktą, kad paveldo aktualizavimas neįmanomas be įprasminančio diskurso, nes, kaip pastebi T. A. Markus ir D. Cameron, mūsų „pastatų supratimas ir patyrimas visuomet ir neišvengiamai formuojasi tarpininkaujant kalbai ir diskursui“ [7, p. 93]. Tik virsdami viešojo diskurso dalimi pastatai kartu pretenduoja ir į architektūros istorijos paminklus. Tad vargu ar visuomenėje atsirastų vertės pojūtis neįprasminus minimo laikotarpio architektūros kaip neatskiriamos architektūros istorijos dalies ir nepradėjus šio požiūrio argumentuotai populiarinti.

Keldami klausimą, kaip tinkamai elgtis su XX a. antrosios pusės architektūros istorijos liudijimais, pirma turime atsakyti į klausimą, ar šio laikotarpio objektai yra svarbi Lietuvos architektūros istorijos dalis, ir jei svarbi, tai kokiais aspektais. Ch. Jenks, aiškindamas, kaip atlieka kokybinius vertinimus, formuodamas savo architektūros istorijos koncepcijas, teigia, kad „yra du architektūros istorijos aktualumo aspektai – įtakingumas (objektai, kurie įdomūs dėl savo, kaip jungiamosios architektūros istorijos grandies, svarbos) ir tobulumas (objektai, kurie yra reikšmingi ir įdomūs kaip mažas, vidujai susijęs pasaulis)“ [8, p. 13]. Tam tikra prasme tai galima pritaikyti ir *sovietmečio architektūrai, kuri, nepaisant ekonominio skurdumo ir politinių aspektų, visgi neginčijamai vertinga kaip jungiamoji XX a. Lietuvos architektūros raidos dalis*. Priešingu atveju susiklostytų tokia padėtis, kokią prognozavo M. Fuksas: „<...> gali atsitikti taip, kad liks tik senosios praeities ir šiuolaikiniai objektai, o viduryje liks XX amžiaus tuštuma“ [9, p. 9]. Tiesa, architektūros istorijos vertė neturėtų tapti pretekstu saugoti visus šio laikotarpio objektus. Gal ir atsargiai reikėtų žiūrėti į mesianistinę D. Libeskind retoriką, kad beatodairiškas saugojimas yra būdingas „dešiniojo sparno architektams <...>, kurie iš tikrųjų tiki, kad turi primesti tvarką žmonėms, pašaukti juos tam tikrai tvarkai, sukurdami foną, prie kurio jie būtų pririšti, nužudyti ir mirę“ [10, p. 135], tačiau atranka – būtina. Šiame straipsnyje apžvelgiama sovietmečio architektūros estetinės minties raida yra vienas iš svarbesnių atrankos kriterijų.

Žvelgiant į sovietmečio laikotarpį per architektūros idėjų prizmę galima išskirti tris svarbiausius požiūrio į architektūrą būdus: a) socialistinis realizmas, b) industrinis sovietmečio modernizmas ir c) įvairialypės stilistinių-estetinių paieškų apraiškos.

¹ Išėities pozicija galėtų tapti bendrieji XX a. architektūros išsaugojimo procesai, pradedant nuo *DOCOMOMO* suformuluotos moderniosios architektūros vertinimo koncepcijos [6].

3. Socialistinio realizmo laikotarpio architektūra

Socialistinio realizmo² architektūros vertinimo ribos laipsniškai plečiasi, atsisakoma tiesmuko, sovietmečio terminais tariant, nesaikingumais perkrautos architektūros vertinimo. Kultūrinio nusiteikimo reliatyvumą gana gerai iliustruoja faktas, kad socialistinio realizmo pastatai šiuolaikinėje architektūrologijoje pradedami gretinti su postmodernizmu. Vienas žymiausių posovietinės erdvės architektūrologų Augustin Ioan iškelia prielaidą, kad tiek socialistinio realizmo, tiek postmodernizmo varomoji jėga yra ta pati – „bendra antipatija modernizmui ir bendra klasikinių architektūros formų kalbėseną“ [11, p. 62]. Taigi architektūrinis diskursas pradeda įgyti naują kryptį, politizuoto architektūros vertinimo kontūrus laipsniškai keičia architektūros suvokimo ir konstravimo būdų įvairovės žemėlapis. Tiesa, vis dar išlieka tam tikri išankstiniai daugiau ideologiniais nei architektūriniais argumentais išreikšti vertinimai (tokie kaip to paties A. Ioan pozityvus požiūris aptariant postmodernizmą, tuo pat metu išreiškiant neigiamas nuostatas socialistinio realizmo architektūros atžvilgiu [11]). Tai patvirtina prielaidą, kad socialistinio realizmo architektūros vertinimui nemaža įtakos turi ne tik architektūros formos pačios savaime, bet ir kultūrinis nusiteikimas jų atžvilgiu, vyraujantis emocinis požiūris, kuris nebūtinai susijęs su architektūros istorija.

Socialistinio realizmo atveju galime išskirti dvi itin ryškias, tarpusavyje susiliejančias architektūros savybes – akcentuotą simbolinę-ideologinę šių pastatų prasmę bei stilistinę apvalkalą. Būtent šie aspektai yra svarbiausia prielaida išskirti ir vertinti aptariamą epochos objektus.

Kultūrinio vertinimo prasme karščiausias diskusijas kelia simboliniai aspektai. Akivaizdu, kad vienas svarbiausių stalininio laikotarpio architektūrai keliamų tikslų buvo *architektūrinis reprezentatyvumas*, kitaip tariant, siekis įteisinti savo valdžią architektūrinėmis vizualinėmis priemonėmis. Vis dėlto čia derėtų atkreipti dėmesį į vieną svarbų sociokultūrinį aspektą – natūralią, istoriškai susiklosčiusią architektūros reprezentatyvumo sampratą visuomenėje. Kaip teigia R. Buivydas, reprezentacinė „architektūros kūrinų vertė priklausė nuo to, kiek jie atitinka paprastus vartotojiškus gražumo, išskirtinumo, brangumo, vaizdumo, patrauklumo etalonus“

² Terminas *socialistinis realizmas* prigijęs daugelio architektūros kritikų darbuose [11], tad ir Lietuvoje būtų natūralus šio termino vartojimas tiek remiantis sąvokos autentiškumu, tiek siekiant įsitraukti į bendrą humanitarinį diskursą. Tai pakeistų miglotesnį terminą *retrospektyvizmas*, kuriuo tarsi kauke yra pridengtas nepageidaujama politinį atspalvį turintis

1 pav. Socialistinio realizmo stiliaus dekoras. Kaunas, Girstupio g. 7
Fig 1. Ornamentation in the style of socialist realism. Kaunas, Girstupis st 7

[12, p. 119]. Neabejojant galima teigti, kad klasicizmas kur kas geriau atspindėjo daugelį R. Buivydo aptartų kriterijų, nei racionalieji modernistų darbai, kurie visiškai neatitiko brangumo ar stabilumo įvaizdžio. Tai sudarė prielaidas kurti „architektūrinio klasicizmo žodynėlį, kuris būtų suvokiamas Donecko šachtininkui, centrinės Azijos kolūkiečiui ar Baltijos jūros žvejui“ [13, p. 160]. Tačiau klasikinių formų pasirinkimas būdingas daugeliui diktatorių, ir tai lemia ne tiek diktatoriaus architektūrinis skonis, kiek minėta istoriškai susiklosčiusi architektūrinio reprezentatyvumo samprata. Tai reiškia, kad ir Lietuvoje *giluminis socialistinio realizmo architektūros bruožas – iliustratyviai išreikšta XX a. vidurio samprata ir tikėjimas, kad kompozicinėmis priemonėmis miestams ir architektūrai galima suteikti politinį atspalvį*.

Architektūros istorijos požiūriu įdomus ir dekoratyvusis šių statinių aspektas, kai unikaliai supinami istorizmo, liaudies meno ir sovietinės atributikos motyvai (1 pav.). Dekoro būdas grindžiamas „nacionalinės savo forma ir socialistinės savo turiniu“ architektūros koncepcija, kuria buvo siekiama, kad architektūra taptų priemone *identifikuoti* architektūros stebėtoją, gyvenantį būtent toje respublikoje ir būtent tokioje politinėje santvarkoje, išskiria šią architektūrą kitų XX a. istorizmo bangų kontekste. Nepaisant architektūrinės raidos nenatūralumo, sąstingio architektūros teorijoje ir kritikoje, tai pat ir kitų neigiamų semantinių bei urbanistinių aspektų, išpuoselėtas dekoratyvusis architektūros pradas reikšė, kad, nors ir prieštaraujant bendrajai laikotarpio dvasiai tarptautiniame kontekste, šiuo laikotarpiu buvo skiriama kur kas daugiau dėmesio estetinei architektūros kokybei negu vėliau – intensyvios industrializacijos

periodu, kai į architektūrą buvo žiūrima tik kaip į statybos inžinerijos sritį.

Apibendrinant galima teigti, kad architektūros istorijos požiūriu vargu ar teisinga socialistinio realizmo architektūrą vertinti taip, kaip vertiname konkrečias politines aplinkybes ir idėjas, nulėmusias šių pastatų atsiradimą. Priešingai, turėtų būti formuojama kur kas ryškesnė architektūrinės vertės samprata. Kita vertus, nors Lietuvoje ryškių socialistinio realizmo pavyzdžių išliko sąlygiškai nedaug, tačiau turėtų būti atliekama ir tam tikra atranka, kuri galėtų remtis požiūriu į tai, kaip stilistinis apvalkalas iliustruoja socialistinio realizmo sampratą architektūroje (visų pirma reprezentatyvumą ir dekoratyvumą). Tokiame kontekste būtų logiška svarstyti, ar tipiniai ir net supaprastinti Rusijos provincijoje statytus pavyzdžius kopijuojantys objektai turtina šiuolaikinių miestų dvasią, ir ar jie turėtų būti išsaugoti.

4. Industrinė sovietmečio architektūra

Sudėtingesnė situacija susidaro bandant architektūrinės minties požiūriu įvertinti industrinį sovietmečio modernizmą, kur estetinis pradus buvo bemaž eliminuotas, pastatams nebeteikiamas išskirtinis semantinis krūvis. Skirtingai nuo *socialistinio realizmo* pastatų, kuriuos sąlygiškai lengva aprėpti, suskaičiuoti, industrinės statybos metodais buvo sukurtos kur kas didesnės teritorijos, ištisi miestovaizdžiai. Vertinant aptariamo laikotarpio architektūrą, taip pat itin svarbu, kad žvilgsnis neapsiribotų verčių paieška, bet būtų iškeliamos ir klaidos. Net ir moderniosios architektūros saugojimo pradininkai skandinavai sutinka, kad „pokario paveldo išsaugojimas išlaikant nesugadintą charakterį, neatšiejamas nuo būtinybės <...> sušvelninti destruktivius ir brutalius 1960-ųjų–1970-ųjų statybos bruožus“ [4, p. 4]. Visgi straipsnyje pabandysime į sovietmečio industrinio modernizmo laikotarpį pažvelgti per stilistinių idėjų prizmę, kurios sudarytų prielaidą įtraukti šį laikotarpį į Lietuvos XX a. architektūros istorijos raidą.

Naujasis architektūros industrializacijos etapas Sovietų Sąjungos architektūroje siejamas su 1955 m. partijos ir vyriausybės priimtais nutarimais, kurie smerkia nesaikingumus architektūroje [14]. Tai reiškė, kad Sovietų Sąjunga pasiryžo skubiai ir pačiomis pigiausiomis priemonėmis racionalizuoti architektūrinę aplinką. Vakaruose tuo metu jau buvo susidariusios sąlygos į tokį kraštutinį architektūros racionalizavimą pažvelgti santūriau, kartu iškeliant ir alternatyvias architektūrinės raidos koncepcijas. Taigi, nors kraštutinis racionalumas pats savaime nėra vien tik sovietinės architektūros reiškinys,

nulemtas totalitarinės ar autoritarinės valstybės, tačiau tai, kad ši tendencija tapo oficialia valstybės architektūrinės politikos kryptimi, byloja apie išlikusį architektūrinės raidos proceso politizavimą ir postalininiu laikotarpiu. Prielaidą, kad architektūros industrializavimas sietinas su ideologiniais aspektais, galima svarstyti ir plėtojant mintį, kad naujoji statyba teoriškai turėjo tapti svariu įrankiu įgyvendinant komunizmo utopiją. Netgi kalbėdami apie Vakarų modernizmą kritikai mano, kad „modernioji architektūra formuojama kaip socializmo produktas ir kyla iš tokių ideologinių šaknų kaip marksizmas“ [15, p. 97], pasižymi dogmatiškumu. Vis dėlto, skirtingai nuo socialistinio realizmo, vargu ar galime teigti, kad architektūros ir politikos sąsajos rezultatai yra svarbus šio laikotarpio statybų architektūrinės vertės bruožas.³ Socialistinio realizmo architektūros politinis aspektas kur kas architektūriškesnis: jis pasireiškė masteliu, dekoratyvumu, reprezentatyvumu, o modernizacijos laikotarpio architektūros politika akcentuoja masiškumą bei pigumą.

Praktikoje statybų industrializacija nevyko taip sparčiai ir akivaizdžiai, kaip teorinėje plotmėje, nors ir, palyginti su tolygia Vakarų valstybių XX a. architektūros raida, Sovietų Sąjungoje architektūros modernizavimo procesas vyko kur kas sparčiau ir radikaliau. Pažvelgę į Miestų statybos projektavimo instituto pastatą Vilniuje (1961 m., E. Chlomauskas), Klaipėdos kultūros rūmus (1959 m., A. Mikėnas) ir nemažą kitų objektų, pastebėsime, kad čia dar aiškiai jaučiama tarpukario funkcionalizmo dvasia, o iš dalies ir vadinamojo „festivalinio stiliaus“ [16] apraiškos, nors jos yra būdingesnės interjerams. Iliustratyvus pavyzdys – Europos tarpukario funkcionalizmui būdingo elemento – įėjimo stogelio – panaudojimas Miestų statybos projektavimo institute, primenantis tarpukario laikotarpio poliklinikos stogelį (1937 m., S. Murczyński, J. Sołtan) (2, 3 pav.). Šie ir kiti trumpo pereinamojo laikotarpio objektai, kurie pasižymi būdingais moderniosios estetikos elementais, tokiais kaip į viršų plātėjančios atramos, kompoziciškai išryškintas įėjimo stogelis, apvalaus lango motyvas ir kt., turėtų būti išlaikyti kaip vieni unikaliausių lietuviškojo modernizmo pavyzdžių.

Takoskyra tarp architektūros meninio ir utilitaraus pradų maksimaliai susiaurėjo 7-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje, kai bemaž atsisakyta estetinių architek-

³ Priešingu atveju labai rimtai reiktų svarstyti klausimą apie minimalaus išgyvenimo lygio socialinio būsto vadinamuosiuose mikrorajonuose pavyzdžių išsaugojimą, ypač kai kalbama apie tuomet plačiai išgarsintus originalaus tipinių projektų panaudojimo pavyzdžius, tokius kaip Žirmūnai ar Lazdynai.

2 pav. Miestų statybos projektavimo institutas.
Archit. E. Chlomauskas, 1961 m. Vilnius, A. Goštauto g. 8
Fig 2. Institute of City Design. Arch E. Chlomauskas, 1961. Vilnius,
A. Goštautas st 8

3 pav. Poliklinika. Archit. S. Murczyński, J. Sołtan, 1937 m. Vilnius,
A. Jakšto g. 2
Fig 3. Polyclinic. Arch S. Murczyński, J. Sołtan, 1937. Vilnius,
A. Jakštas st 2

tūros tikslų, pastatus paverčiant utilitarios paskirties „bestiliais“ objektais. Ryškiausi pavyzdžiai – tipiniai darželių, mokyklų, kultūros namų ir kitų visuomeninių objektų statiniai, kurių yra net ir istorinėse miestų teritorijose. Akivaizdu, kad tai intensyvios ir besąlygiškos modernizacijos klaidos, kurias būtina ištaisyti. Kita vertus, ankstyvieji šio laikotarpio darbai dar nebuvo tapę klišėmis, buvo pastatyta ir keletas netipinių objektų. Pačių paprasčiausių geometrinių formų, juodos ir baltos spalvų kontrastai pritaikyti įvairaus mastelio architektūriniais elementams, plokštumoms organizuoti, pastato architektūrinės raiškos siejimas su konstrukciniais elementais bylojo apie nuoširdų tikėjimą „tarptautinės“ architektūros kūrybos principais bei siekį architektūros estetinę krūvį perkelti nuo dekoratyvių detalių į laisvą tūrių žaisimą erdvėje. Svarbu, kad ryškiausiai šias mintis atspindėję objektai, tokie kaip tuometinis KPI (dab. KTU) miestelis Kaune (1965–1970 m., V. Dičius ir kt., 4 pav.), Kompozitorių namai ir greta esantis gyvenamųjų namų kompleksas Vilniuje (1966 m., V. E. Čekanauskas) ir kt., ne tik išliktų kaip Lietuvos architektūros istorijos dalis, bet

4 pav. KTU Cheminės technologijos fakulteto rūmai, detalė.
Archit. V. Dičius, 1970 m. Kaunas, Radvilėnų pl. 19
Fig 4. Fragment of KTU Faculty of Chemical Technology.
Arch V. Dičius. 1970. Kaunas, Radvilėnai rd 19

ir kartu taptų lietuviškosios architektūros identiteto dalimi. Šiuos ankstyvuosius ir svarbiausius industrinio sovietmečio modernizmo objektus galima vertinti žvelgiant pro modernizmo idėjų prizmę, suvokti kaip

savitą tarptautinio modernizmo stiliaus variaciją, kaip mažą tuometinės architektūros revoliuciją. Kita vertus, atsižvelgiant į industrinę šių objektų prigimtį, yra pagrindo manyti, kad nemažai šios architektūros daliai galėtų būti pritaikyta industrinio paveldo rekonstrukcijų ir konversijų patirtis.

5. Stilistinių-estetinių paieškų rezultatai

Vienas esmingiausių bendrosios XX a. architektūros istorijos bruožų – požiūrių pliuralizmas, kuris leidžia „koegzistuoti įvairioms stilistinėms kryptims, neretai pagrįstomis netapačiomis vertybėmis“ [5, p. 104]. Lietuvoje aiškesnes architektūrinės įvairovės apraiškas galima sieti su 8–9 dešimtmečių bandymais spręsti masinės standartizacijos sukeltas problemas (visų pirma miestų ir architektūros supanašėjimo problema). Nors architektūriniai sprendimai vis dar įstatomi į politinius rėmelius, tačiau politinė įtaka praranda savo reikšmę, nebeieškoma vienintelio teisingo socialistinio miesto raidos kelio. Taigi, siekiant išskirti svarbiausias Lietuvos XX a. antrosios pusės architektūrinės idėjas, būtina atidžiau panagrinėti ir Lietuvos architektūrinį pliuralizmą. Tiesa, čia susiduriame ne tik su architektūros įvairove, bet ir su požiūrių į architektūrą skirtumais, pradedant Ch. Jenks bandymu išskirti moderniosios architektūros visumoje šešias tendencijas žvelgiant pro sąmoningo nusiteikimo prizmę⁴ ir baigiant kiekvieno rašančio ir interpretuojančio architektūros istoriją tyrėjo (K. Frampton, P. Gössel, Ch. Norberg-Schulz, A. Tzonis, D. Ghirardo ar kt.) asmeniniu raidos proceso suvokimu, nors, anot D. Libeskind, objektyvią architektūros istoriją galėtų parašyti nebent marsietis [10, p. 137]. Galima laikyti vieno ar kito požiūrio, galima svarstyti, kad galbūt architektūrinės minties raida interpretuotina įtampų tarp racionalumo ir iracionalumo, vietiškumo ir tarptautiškumo lauke, tačiau, kalbėdami apie sovietinę Lietuvą, turime atkreipti dėmesį į tai, kad *dėl gana skurdžių sąlygų ir daugiau ar mažiau ribojamos architektūrinės meninės raiškos laisvės stilistinių bruožų ir kryptių įvairovė čia yra kur kas ribotesnė ir lengviau nusakoma*. Apčiuopiamesnę išraišką čia įgijo regionalizmo, vėlyvojo modernizmo ir postmodernizmo tendencijos.

Bene lengviausia išskirti *regionalizmo* kryptį, kuri reiškėsi tiek mitologinių etninės prigimties dekoru temų,

5 pav. Vasaros skaitykla. Archit. A. Čepys, 1966 m. Palanga, Vytauto g. 72

Fig 5. Reeding-hall. Arch A. Čepys, 1966. Palanga, Vytautas st 72

tiek etninės architektūros elementų panaudojimu, tiek kontekstualumu senamiesčio aplinkai [17].

Autentiškos architektūros savitumo paieškos, suvoktos kaip daugiau nei tiesiog bandymas spręsti industrinės masinės statybos problemas, ryškėjo nuo pirmųjų postalininio laikotarpio statybų. Ankstyvąją sovietmečio funkcionalizmo architektūrą praturtinęs etninių, mitologinių ir simbolių temų eksploatavimas daugiausia siejamas su kavinių ir restoranų interjero dekoru pavyzdžiais (kavinės „Neringa“, „Tauras“ ir kt.), nors tam tikrų simbolių kontekstualumo apraiškų galima išvystyti ir atskiruose pastatuose, kaip antai: bangų motyvas vasaros skaitykloje Palangoje (1964 m., A. Čepys, 5 pav.) ar stilizuotuose ritualinių paslaugų rūmuose Šiauliuose ir Panevėžyje. Svarbi ir kita regionalaus apraiška – kontekstualumas senajai architektūrai. Radikalai skirtingus industrinės ir kontekstualiosios architektūros požiūrius puikiai iliustruoja Lietuvos banko priestatas Vilniuje (J. Kriukelis, 1966 m.), kur aiškių, asketiškų geometrinių formų architektūra „ne-nuolaidžiauja“ urbanistinei terpei ir, tarkim, Centrinio pašto Vilniuje interjeras, kuriuo kuriama savita senamiesčio gatvės viduje nuotaika (A. ir V. Nasvyčiai, 1969 m., projektas 1961–1963). Originalus ir liaudies meno motyvų naudojimas naujosios architektūros aplinkoje. Skirtingai nuo šiuolaikinės sampratos, šie elementai arba abstrahuojami naująja kalba, arba jungiami su šiuolaikine architektūra kontrasto principu, kuriant bendrą kompoziciją, o ne atskirą objektą kito objekto viduje. Vienas iš tokio mąstymo pavyzdžių kaimo kontrastingai, tačiau tuo pat metu unikaliai į vieną kompleksą jungiamos ankstyvojo modernizmo kalbos elementai ir mediniai dekoru fragmentai bei akmens

⁴ Loginė, idealistinė, sąmoninga, intuityvistinė, aktyvistinė, nesąmoninga [8, p. 28].

6 pav. Visuomeninis centras, detalė. Archit. G. Tiškus ir kt., 1970 m. Klaipėda, Paryžiaus komunos g. 4

Fig 6. Fragment of Public Center. Arch G. Tiškus et al, 1970. Klaipėda, Paryžiaus Komuna st 4

apdaila, – buvęs prekybos kompleksas Klaipėdoje (apie 1970 m., G. Tiškus, K. ir G. Balėnai, 6 pav.). Tos pačios idėjos transformaciją regime ir daugelyje sovietmečio regionalizmo objektų, tiek tuose, kurie buvo išpopuliarinti (Neringos savivaldybė, Juknaičių kompleksas), tiek tuose, kurie nepateko į sovietmečio viešosios architektūrinės kultūros akiratį.

Siekiant kuo geriau išryškinti Lietuvos XX a. antrosios pusės architektūros raidos kelią, įvairūs regionalumo aspektai vertintini kaip svarbi šio laikotarpio paveldo dalis. Svarbi ne todėl, kad šie objektai regionai ar kontekstualūs žvelgiant pro šiuolaikinio požiūrio prizmę, bet kaip istorinis kontekstualumo, lietuviškosios architektūros dvasios paieškos kelias.

Nors paskutiniiais sovietmečio dešimtmečiais stilistinio architektūros prado, estetinės išraiškos paieškos sustiprėjo, daugelyje sovietmečiu statytų pastatų išliko vyraujantis požiūris į objektą kaip į inžinerijos sritį. Vakaruose šio laikotarpio architektūros inžinerinis akcentas dažniausiai siejamas su techninės estetikos (*high-tech*) stilistine kryptimi, ekspresyviai eksponuojančia pastato konstrukcijas bei technologijas. Sovietmečio sąlygomis architektūros, kuri grindžiama statybos technologijų formuojama tektonika, raiškos būdai iš esmės yra ribojami skurdėsiu techninių galimybių. Matome tik atskirus kuklius metalo konstrukcijų akcentavimo pavyzdžius Lietuvos TSR liaudies ūkio pasiekimų parodų rūmuose Vilniuje (1980 m., E. Stasiulis, dabar „Litexpo“ rūmai) ar Vilniaus dailės akademijos naujųjų rūmų eksterjere (1981 m., V. Brėdikis ir kt.). Išraiškingumo vėlyviesiems racionaliosios architektūros objektams bandyta suteikti ir naudojant naujesnes

medžiagas. Viena įdomesnių naujovių – išpopuliarėjusios reljefinės gelžbetoninės plokštės, naudotos Buitinio aptarnavimo centre Vilniuje (A. Nasvytis, A. Samulienė, 1974–1976 m.), Lietuvos viešbutyje (A. ir V. Nasvyčiai, 1976–1983 m.) ir kitur. Vis dėlto Lietuvos architektūrinė inžinerija neįgyja *high-tech* architektūrai būdingo ekspresyvumo ir vystosi kaip industrinės 7-ojo dešimtmečio architektūros tąsa. Apibūdinant šių objektų reikšmę, tenka pastebėti, kad juos galima interpretuoti kaip tam tikrus sovietmečio technikos pažangos liudijimus.

Siekiant esmingiau pakeisti susiklosčiusią architektūrinę situaciją bandyta ieškoti ir sudėtingesnių geometrinių sprendimų – stačiakampis pradėtas laužyti, ieškota išraiškingesnio silueto. Kuriant profesinių sąjungų rūmus (1979 m., Č. Mazūras), Revoliucijos muziejų Vilniuje (1980 m., G. Baravykas) ir daugelį kitų objektų, naudotos modernizmui įprastos stačiakampės formos, o dažnai ir standartinės konstrukcijos. Taip buvo sukurtos ekspresyvesnės ir architektūriškai įtaigesnės kompozicijos. Sekdami panašiais Vakarų architektūros, kuri vystėsi panašiais principais, pavyzdžiais, šią stilistinę kryptį galime sieti su *vėlyvuju modernizmu* (ši terminą išpopuliarino Ch. Jenks). Kita vertus, vėlyvojo modernizmo tūrio sprendimų formos neapsiriboja stačiakampiais, atsiranda vis sudėtingesnės, skulptūriškesnės architektūrinės kalbos apraiškų. Išraiškingų, aštrių geometrinių formų Ritualinių paslaugų rūmai Vilniuje (1975 m., Č. Mazūras) ar plastiškos raiškos ir monumentalūs Vilniaus santuokų rūmai (1974 m., G. Baravykas), daugiaaukščiai „Lietkoopsąjungos“ rūmai Vilniuje (1978 m., J. Šeibokas) ir kiti pastatai jau balansuoja ant iracionalumo ir manierizmo ribos. Analogiška monumentalumo ir plastinės raiškos derme pasižymi ir daugelis originalių vėlyvojo sovietmečio laikotarpio objektų. Vizualiai išraiškiausi šios stilistinės krypties pastatai priartėjo prie skulptūrinės pastato traktuotės: lieto betono formos buvusioje Fizioterapijos gydykloje Druskininkuose (1981 m., R. ir A. Šilinskai) ar sudėtinga architektūrinė kalba „Bangos“ kavinėje Palangoje (1979 m., G. Telksnys) byloja apie išpuoselėtą architektūrinio manierizmo koncepciją, atspindinčią maksimalų estetinį-iracionalųjį sovietmečio architektūros potencialą.

Paskutiniame sovietmečio dešimtmetyje būta ir daugiau ar mažiau apčiuopiamų postmodernizmo apraiškų. Tačiau akivaizdu, kad Sovietų Sąjungoje ir Lietuvoje nesusiklostė tokios postindustrinio pasaulio ir XX a. pabaigos socialinės sąlygos, kurios buvo principinė postmoderniosios architektūros atsiradimo prielaida

JAV ir Vakarų Europoje. Iliustratyvūs postmodernizmo tendencijų pavyzdžiai, tokie kaip M. Žilinsko dailės galerija Kaune (1988 m., E. Miliūnas ir kt.) ar išplėstas Klaipėdos dramos teatras (1989 m., S. Manomaitis), visų pirma vertintini kaip sąmoningas siekis, naudojant postmoderniai interpretuotą istorinę semantiką, Lietuvos architektūrą simboliškai integruoti į Vakarų pasaulį.

Pliuralistinė vėlyvųjų sovietmečio dešimtmečių raida sudarė sąlygas ir komplikutesniam šių objektų vertinimui (ne paskutinį vaidmenį vaidina ir keliais dešimtmečiais sutrumpėjusi istorinė perspektyva). Visgi galime formuluoti prielaidą, kad būtent ši įvairovė, ar tai būtų vėlyvasis modernizmas, ar postmodernizmas, ar dar kitaip suformuluota architektūrinė pažiūra, yra pakankamas argumentas šiems objektams vertinti. Tad nors ankstesnių laikotarpių architektūra sietina su tapatumu vienam ar kitam politiniam arba pasaulėžiūriniam reiškiniui, paskutinių sovietmečio dešimtmečių daugialypę terpę geriausiai atspindi ir atidžiausiai vertintini ribiniai, sodriausios architektūrinės minties objektai.

6. Išvados

1. Nors sovietmečio periodas tapatinamas su skurdžiu architektūros raidos laikotarpiu, vertinant to meto pastatus architektūros istoriko akimis vienas iš aktualiausių uždavinių – architektūrinės įvairovės, kuri atspindėtų Lietuvos XX a. architektūrinės minties kelią, išsaugojimas.
2. Bendriausios sovietmečio architektūros raidos gairės, kurios turėtų išlikti perskaitomos Lietuvos miestų gatvėse, yra: socialistinis realizmas – industrinis sovietmečio modernizmas – įvairiakrypčiai vėlyvųjų sovietmečio dešimtmečių avangardiniai bandymai.
3. Socialistinio realizmo objektai įdomūs kaip tiesioginių politikos ir architektūros sąsajų iliustracija, būdinga totalitarinei santvarkai, kurios liudijimų liko ir Lietuvoje. Vietinė galios formų interpretacija įdomi savitu, vėlyvu XX a. vidurio klasikinių formų panaudojimo būdu, kuris susipina su gausiu socialistinių ir liaudies meno motyvų dekoru.
4. Industrinės modernizacijos apraiškos architektūroje, kaip originali architektūros istorijos dalis, išskirtina ankstyvuju laikotarpiu. Vėlesni tais pačiais racionalios inžinerijos principais grindžiami statybų masyvai praranda architektūrinio originalumo, naujumo vertę.
5. Savitas ir reikšmingas etapas – stilistinių sprendimų įvairovė paskutiniais sovietmečio dešimtmečiais, kai atsisakyta perdėm politizuotos, vienakryptės architektūrinės pasaulėžiūros. Nors ir ribotos, tačiau įvairialypės meninio kompozicinio originalumo paieškos reiškia, kad vertinant architektūrą labiau išryškinama formos originalumo reikšmė.
6. Nors žvelgiant į sovietmečio stilistinių krypčių gamą ir galima pastebėti tam tikrą įvairovę, tačiau originalnesni stilistiniai sprendimai sudaro tik nedidelę statybų dalį. Būtent šie objektai turėtų būti saugomi, kaip atspindintys svarbiausią architektūros kultūros aspektą – minties raidą.

Literatūra

1. Vision 2030 & Strategic Research Agenda. Focus Area Cultural Heritage. Draft version [interaktyvus]. October 2005. European Construction Technology Platform (ECTP) [žiūrėta 2006 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ectp.org/documentation/FA-CulturalHeritage-SRA-First%20DraftVersion.pdf>
2. GRAHAM, B.; ASHWORTH, G. J.; TUNBRIDGE, J. E. *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*. London, New York: Oxford University press, 2000.
3. JACOBS, J. *Edge of Empire: Postcolonialism and the City*. London: Routledge, 1996.
4. *Dangerous Liaisons: Preserving Post-War Modernism in City Centers*/ed. A. K. Nevanlinna. Vaasa: Ykkös-Offset Oy, 2001.
5. ŠTELBIENĖ, A. Apie tradicinės ir šiuolaikinės architektūros verčių lygmenis. *Urbanistika ir architektūra*, t. XXIV, Nr. 3, Vilnius: Technika, 2000, p. 97–106.
6. How to Evaluate Modern Buildings and Sites [interaktyvus, žiūrėta 2006 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą: http://www.docomomo-us.org/buildings_how_to_evaluate.shtml.
7. MARKUS, T. A.; CAMERON, D. *The Words Between the Spaces*. London: Routledge, 2002.
8. JENCKS, Ch. *Modern Movements in Architecture*. 2nd ed. London: Penguin books, 1985.
9. Architektūra turi pakankamai galių, kad pasipriešintų istorijai. Su italų architektu Massimiliano Fuksu kalbasi Vaidas Petrusis. *Statybų pilotas*, 2004 m. rugsėjo 30 d., p. 8–9.
10. Resisting the erasure of history: Daniel Libeskind interviewed by Anne Wagner. In *Architecture and Revolution: Contemporary perspectives on Central and Eastern Europe*. Ed. by Neil Leach. London and New York: Routledge, 1999, p. 130–138.
11. IOAN, A. A postmodern critic's kit for interpreting socialist realism. In *Architecture and Revolution: Contemporary perspectives on Central and Eastern Europe*. Ed. by Neil Leach. London and New York: Routledge, 1999, p. 62–66.
12. BUIVYDAS, R. XX a. reprezentacinė architektūra: *pro ir contra*. *Urbanistika ir architektūra*, t. XXV, Nr. 3. Vilnius: Technika, 2001, p. 118–127.

13. TARKHANOV, A. *Stalinist Architecture*. New York: Rizzoli, 1992.
14. TSKP Centro Komiteto ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“. *Literatūra ir menas*, 1955 m. lapkričio 12 d., p. 1.
15. POMMER, R. Mies van der Rohe and the Political Ideology of Modern Movement in Architecture. In *Mies van der Rohe: Critical essays*. New York: The Museum of Modern Art, 1989, p. 96–147.
16. JABLONSKIENĖ, L. *Senamiesčių interjerų pertvarka Lietuvoje: kultūriniai ir stilistiniai daiktinės aplinkos formavimo aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: VDA ir KMI, 1995.
17. PETRULIS, V. Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje. *Urbanistika ir architektūra*, t. XXIX, Nr. 1, Vilnius: Technika, 2005, p. 3–12.

STYLISTIC PRECONDITIONS FOR EVALUATING SOVIET ARCHITECTURE

V. Petrulis

Abstract. The paper analyses the Lithuanian architecture of the soviet period through the prism of stylistic development and history of architectural ideas. The main task of the work is to

determine the heritage values of the soviet period from the point of view of architectural history. Before going into deeper analysis of separate stylistic aspects some key problems of the soviet time heritage evaluation are discussed. Particular attention is given to the need of separation of the soviet time architectural history from the political history as well as to the problem of integration of the soviet heritage into contemporary city life. Three main approaches on the architecture of the soviet period are pointed out: socialist realism, soviet industrial modernism and plurality of stylistic attitudes during the last decades of the soviet period. The paper follows an assumption that some characteristic buildings of each architectural outlook should be saved in order to have an example of authentic way of development in the Lithuanian architecture during the 20th century.

Keywords: soviet architecture, history of architecture, heritage, socialist realism, soviet industrial modernism, late modernism.

VAIDAS PETRULIS

Doctor of the Humanities (arch) (2005), junior research worker, Institute of Architecture and Construction, Kaunas University of Technology, Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas, Lithuania. E-mail: vaidas_petrulis@yahoo.com

Research interests: architectural theory, history of Lithuanian architecture of the 20th century, soviet culture.